

Sociale oorzaken van milieu-onhygiëne¹; een onderzoeksnotitie

N. J. M. Nelissen

Inleiding

Onderzoek naar de milieuproblematiek mag zich in de sociologie geenszins verheugen op een grote belangstelling. Los van het feit dat het niet voor iedere socioloog duidelijk is dat bestudering van dit thema een sociologisch relevante zaak is, speelt als mogelijke verklaring voor de beperkte interesse mee dat de tot dusverre bestede gelden voor milieu-onderzoek vrijwel volledig naar de confraters van de natuurwetenschappen zijn gestroomd. Nu op landelijk niveau een stuurgroep aan het werk is die tot taak heeft om te initiëren en te coördineren bij het milieu-onderzoek (de zogenaamde Lasom) wordt de noodzaak groter om met duidelijke onderzoeksvoorstellen te komen, wil men althans een (kleine) kans hebben om uit de beschikbare fondsen gelden voor de financiering van onderzoek te krijgen. De Lasom (Landelijke Stuurgroep Onderzoek Milieuhygiëne) liet in mei 1976 door de Landbouwhogeschool een symposium organiseren met de bedoeling om gedurende deze dagen onderzoekers op het vlak van de milieuhygiëne by elkaar te brengen, ze van gedachten te laten wisselen over de tot dusverre verrichte onderzoeken en denkbeelden te laten formuleren voor toekomstig gewenst onderzoek. Mede op basis van deze discussies zou de Lasom dan in een later stadium in staat zijn om accenten in de programmering te leggen waar deze zouden moeten liggen. Het overkoepelende thema was milieuhygiëne, of liever milieu-onhygiëne. Dit laatste begrip dient men op te vatten in de zin van lucht-, water- en bodemverontreiniging, geluidshinder, stralings en ontplofingsgevaar, met andere woorden de vervuilingsproblematiek oftewel de klinische aspecten van de milieuproblematiek. Deze afbakening hield uiteraard beperkingen in. Zo vielen bijvoorbeeld zaken als uitputting van energiebronnen, natuur- en landschapsbescherming en ruimtelijke ordening buiten het centrale thema van het symposium. Vanuit het gezichtspunt van de onderlinge verwevenheid van allerlei omgevingsvariabelen was deze beperking van het thema een (groot) nadeel, maar vanuit het gezichtspunt van bespreekbaarheid van de problematiek was deze afbakening niet onredelijk.

De hoofddeling van het symposium was als volgt: (1) de milieucomponent bodem, (2) de mens en zijn fysieke toestand, (3) de milieucomponent water, (4) de mens en zijn sociaal-psychische toestand en (5) de milieucomponent lucht.

Het totaal aantal bijdragen bedroeg vijftientig² en wat het voor deze notitie relevante onderdeel (namelijk de mens en zijn sociaal-psychische toestand) betrof: vijf te weten van Dr. L. A. Clarenburg, Drs. C. J. Boender, Prof. Dr. W. F. Heinemeyer, Drs. G. F. A. de Jong en ondergetekende.³ In vooroverleg met de inleiders was een afspraak gemaakt over de te behandelen materie en zo viel mij de eer te beurt om een verslag uit te brengen van het verrichte onderzoek en een overzicht te geven van de onderzoekswensen ten aanzien van het thema: sociale oorzaken van milieu-onhygiëne.

Sociaal wetenschappelijk milieu-onderzoek in Nederland

Het sociaal-wetenschappelijk onderzoek op het terrein van de milieu-hygiëne is van vrij recente datum. In de loop van de jaren zestig is men — zij het aarzelend — gaan beseffen dat de milieuproblematiek behalve zijn natuur-wetenschappelijke en technische aspecten, ook zijn sociaal-wetenschappelijke aspecten kent. Weliswaar leeft ook nu nog bij heel wat wetenschappers de gedachte dat milieuvraagstukken primair technisch van aard zijn en ook op dit technische vlak hun oplossing moeten krijgen; maar de opvatting dat milieu-problemen niet los kunnen worden gezien van maatschappelijke systemen, van besluitvormingsstructuren etcetera wint veld.

In de afgelopen jaren zijn in Nederland de eerste aanzetten gegeven tot een beter inzicht in deze problematiek. Deze aanzetten zijn globaal gesproken gericht op de volgende drie facetten:

- 1 inventarisatie van de door de mensen ervaren milieuproblemen, zowel qua soorten vervuiling, als de relatieve betekenis van ieder der soorten;
- 2 een inzicht in de gevolgen van de milieuv vervuiling voor het individuele en algemene welzijn van de mens;
- 3 een speuren naar de factoren die aan de milieuv vervuiling ten grondslag liggen.

Om enig inzicht te krijgen in de huidige positie van het sociaal-wetenschappelijk milieu-onderzoek in Nederland is het goed om in wat meer algemene zin iets te zeggen over het verrichte en lopende milieu-onderzoek. Als indicatie voor de huidige toestand maak ik gebruik van de registratie door TNO van het lopend milieu-onderzoek in 1975.⁴ Alhoewel deze registratie niet helemaal volledig is, geeft ze toch een aardig beeld van de grote lijnen. Zo weten wij dat er in 1975 bijna 1400 onderzoekingen op het gebied van het milieu (in ruime

zin) lopende waren. Wanneer men nu let op de onderwerpen die hierbij werden bestudeerd en deze globaal indeelt in luchtverontreiniging, geluidshinder, waterverontreiniging, bodemverontreiniging, natuur en ruimte en diversen, dan blijkt dat de meeste onderzoeken op het vlak van de waterverontreiniging worden verricht, te weten 33 %. Dan volgen luchtverontreiniging met 19 %, natuur en ruimte 18 %, bodemverontreiniging 7 % en geluidshinder 5 %. De rest van de onderzoeken (18 %) valt onder de categorie diversen. Behalve een opsplitsing naar onderwerp is het interessant om na te gaan hoeveel onderzoeken van natuur-wetenschappelijke en hoeveel van sociaal-wetenschappelijke aard zijn. Dit levert een merkwaardig beeld op van de daadwerkelijke verhoudingen in het milieu-onderzoek. Meer dan 95 % van de onderzoeken waren van natuurwetenschappelijke en nog geen 5 % van sociaal-wetenschappelijke aard.

Wanneer wij nu het een en ander toespitsen op de problematiek van de milieu-onhygiëne, dan wordt het beeld nog somberder. Zo blijkt namelijk dat in totaal slechts $\pm 0,4$ % van het verrichte milieu-onhygiëne-onderzoek (7 onderzoeken) van sociaal-wetenschappelijke aard is.

Behalve naar onderwerp en naar disciplinaire benadering verschaft ook de aard van de verrichte onderzoeken een interessant beeld. Hierbij is de indeling aangehouden zoals die ook door TNO wordt gehanteerd, namelijk: algemeen onderzoek, onderzoek naar oorsprong en vóórkomen, onderzoek naar de meetmethoden, onderzoek naar verspreiding en reacties, onderzoek naar de effecten, onderzoek gericht op het beleid en onderzoek naar de bestrijding en preventie van milieu-onhygiëne. Er blijkt dat meer dan een kwart van de onderzoeken van algemene aard is, 22 % is gericht op de bestrijding en preventie van milieu-onhygiëne. Verder is bijna 10 % op de meetmethoden gericht, alsmede een kleine 10 % op de verspreiding en reacties. Een differentiatie van deze gegevens naar discipline leidt tot de constatering dat, van het toch al zeer kleine aantal sociaal-wetenschappelijke onderzoeken geen enkel *lopend* onderzoek is gericht op de oorzaken van de milieu-onhygiëne. Voor de duidelijkheid: in Nederland is er verder ook geen *afgerond* empirisch sociaal onderzoek dat zich exclusief richt op de oorzaken van milieu-onhygiëne.

Verder hebben wij nog getracht om te achterhalen welk bedrag met het lopend milieu-onderzoek is gemoeid. Het is erg moeilijk om hierover exact materiaal te krijgen; maar wanneer men zeer voorzichtig aanneemt dat één onderzoek gemiddeld f 50.000 kost, dan is het totale bedrag besteed aan milieu-onderzoek in Nederland op minstens ± 75 miljoen gulden te schatten en zal vermoedelijk toch meer in de orde van 200 miljoen gulden liggen. Dat van dit bedrag geen enkele gulden aan de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne wordt besteed, moet behalve de wetenschappers, zeer zeker de verantwoordelijke beleidsinstanties tot denken zetten.

Onderzoek naar de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne

In Nederland is er, zoals gesteld, geen enkel lopend empirisch onderzoek dat zich specifiek richt op de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne. Wel zijn en worden er enkele onderzoeken verricht die dicht in de buurt liggen van het hier bedoelde onderzoek. Enkele daarvan zullen wij in het kort bespreken. Het is daarbij uiteraard niet de bedoeling om al het sociaal-wetenschappelijk onderzoek te bespreken, maar slechts dat onderzoek dat sociologisch en sociaal-psychologisch is geïnspireerd.

Wanneer wij letten op dat onderzoek dat duidelijke raakvlakken vertoont met het onderzoek naar de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne, dan kan men globaal twee stromingen onderscheiden, die, alhoewel niet geheel losstaand van elkaar, toch de nadruk op een verschillende algemene oorzaak van de milieu-onhygiëne leggen. Aan de ene kant is dat het onderzoek dat de oorzaak primair zoekt bij het individu en wel meer in het bijzonder bij de menselijke mentaliteit en het menselijk gedrag. Aan de andere kant gaat het om onderzoek dat de oorzaken van de milieu-onhygiëne zoekt in de grondslagen van de maatschappelijke orde, bijvoorbeeld in de materieel-economische orde of in de besluitvormingsstructuur.

Bij het eerste type onderzoek wordt nagegaan in hoeverre onder andere de volgende gedragscomponenten de oorzaak vormen van de milieu-onhygiëne:

- de menselijke driften en/of behoeften;
- de negatieve menselijke houding t.o.v. het milieu;
- de gebrekkige kennis van de mens van zijn milieu;
- de geringe bereidheid van de mens om voor het milieu offers te brengen;
- de geringe geneigdheid om persoonlijk of gezamenlijk iets aan het milieu te willen doen;
- het slecht ontwikkeld milieubesef;
- het milieu-onvriendelijk gedrag.

Verspreid en weinig systematisch is er meer of minder doelgericht naar de genoemde of verwante factoren onderzoek gedaan. Voor zover deze studies op dit ogenblik een generaliserende uitspraak toelaten, valt slechts op te merken dat met name het milieubesef en het milieubewust gedrag ongetwijfeld hun invloed hebben. Deze constatering is echter weinig schokkend. Meer in detail blijkt dat milieubesef en milieubewust gedrag een samenhang vertonen met variabelen als opleidingsniveau, inkomen, beroep en maatschappijvisie en wel in die zin dat hoger opleidingsniveau, hoger inkomen, een hoger beroep en een maatschappijvisie, getuigend van maatschappelijk engagement, een gunstige voedingsbodem vormen voor een meer ontwikkeld milieubesef en een meer milieubewust gedrag.

Deze conclusie valt onder andere af te leiden uit een onderzoek dat wij samen met Schreurs hebben gedaan naar het meten van milieubesef.⁵ Daarbij ging het in eerste instantie om het ontwikkelen van een meetinstrument voor milieubesef. Het door ons ontwikkelde instrument bestaat uit enkele schalen van het Lickert-type en is bedoeld als een instrument voor het meten van milieubesef. Een in onze opdracht verricht onderzoek door de Stichting voor Research en Marketing in de regio Zuid-Limburg heeft aangetoond dat variabelen als inkomen, opleiding, beroep en maatschappijvisie een duidelijke samenhang vertonen met scores op de verschillende schalen. Soortgelijke bevindingen zijn opgedaan bij het geïntegreerd milieu-onderzoek van Rijnmond waar een samenhang werd geconstateerd tussen opleiding, inkomen en milieuvervreemding.⁶ Ook in een onderzoek van de afdeling Natuur- en Landschapsbescherming van CRM werd geconstateerd dat mensen met meer opleiding relatief meer betrokken zijn bij de milieuproblematiek.⁷

Een verdere constatering was dat het te kennen geven van het feit dat men de bescherming van het milieu belangrijk vindt, nog niet betekent dat men dan ook bereid is om hiervoor allerlei offers te brengen of om zich gezamenlijk in te zetten voor deze bescherming. De gemiddelde offer- en actiebereidheid ligt lager dan de gemiddelde score voor de positieve houding t.o.v. het milieu. Bovendien dient men hierbij te beseffen dat een hoge offer- en actiebereidheid nog niet betekenen dat men in de praktijk ook daadwerkelijk deze offers zal brengen of tot gezamenlijke actie zal overgaan. Vandaar dat andere onderzoeken het milieugedrag rechtstreekser willen meten dan via houdingsvragen. Dit is bijvoorbeeld gebeurd in het onderzoek van de Nederlandse Stichting voor Volksgezondheidsvoorlichting en Opvoeding, dat uitgevoerd is in Bodegraven door de vakgroep sociale psychologie van de Rijksuniversiteit te Leiden.⁸ Eén van de conclusies van dit onderzoek is dat scores op milieu-schalen die puur de houding meten slechts weinig verband vertonen met het actuele milieugedrag. De praktische conclusie hieruit is dat voor beïnvloeding tot milieubewust gedrag men zich beter op de gedragsbereidheid kan richten. In deze studie is ook onderzocht wat de effecten op houding en gedrag t.o.v. het milieu zijn van een tamelijk intensief programma van voorlichtende bijeenkomsten over de milieuproblematiek. Slechts een kleine groep, ongeveer 5 %, van de doelgroep kwam daadwerkelijk naar de bijeenkomsten en door vergelijking achteraf van de houding- en gedragsoriëntaties t.o.v. het milieu van de deelnemers en van de niet-deelnemers, kon worden vastgesteld dat het project positieve effecten had op het inzicht in de milieuproblematiek. Hierbij dient men wel te beseffen dat het een verandering is bij een selecte groep vooraf en dat de verschillen met de niet-deelnemers voornamelijk bij de houdingen viel te constateren.

Aan meerdere instanties kan men een taak toekennen op het vlak van het be-

vorderen van het milieubesef en het milieubewust gedrag. Enige tijd geleden hebben wij onderzocht in hoeverre gemeenten zich op dit terrein een taak toemeten.⁹ Er kon toen worden geconstateerd dat 84 % van de gemeenten dit tot hun taak rekenen, maar dat maar 62 % ook daadwerkelijk activiteiten op dit vlak verricht. De verklaringen voor deze discrepantie konden behalve in de onbekendheid van de gemeente met deze materie, met name worden gezocht in de 'pressie' die door de 'omgeving' op de gemeenten wordt uitgeoefend en wel in die zin dat bleek, dat het al dan niet verrichten van milieubesef-activiteiten als volgt varieerde:

- geïndustrialiseerde en geürbaniseerde gemeenten zijn actiever dan agrarische en landelijke gemeenten;
- gemeenten waar zich milieu-calamiteiten hebben voorgedaan zijn actiever dan gemeenten waar zich geen milieu-incidenten hebben voorgedaan;
- gemeenten waar actiegroepen opereren zijn actiever dan gemeenten waar dit niet het geval is en
- gemeenten met een college van linkse signatuur zijn actiever dan die met een rechtse signatuur.

Naast het onderzoek gericht op de mens als veroorzaker van de milieuonhygiëne, zijn er in Nederland aanzetten tot onderzoek waarin wordt geprobeerd een oorzakelijk verband te leggen tussen de 'structuur' van de samenleving en de milieuproblematiek.

Onder de 'structuur' van de samenleving kan men uiteraard van alles verstaan. Afhankelijk van de context wordt daaronder bijvoorbeeld begrepen:

- de materieel-economische orde, d.w.z. de wijze waarop het economisch leven is opgebouwd;
- de sociaal-morfologische orde, d.w.z. de orde die te onderkennen is in de relatie bevolking-omgeving;
- de sociaal-culturele orde, d.w.z. het geheel van normen en waarden in de samenleving;
- de politiek-bestuurlijke orde, d.w.z. de wijze waarop het politieke leven functioneert en het bestuur wordt uitgeoefend;
- de organisatie- en besluitvormingsstructuur, d.w.z. de wijze waarop formeel en informeel besluiten worden genomen.

Tot dusverre zijn er nog geen systematische en min of meer omvattende onderzoeken gedaan naar de samenhang tussen maatschappij-structuur en milieu-onhygiëne. Wel zijn er enkele eerste aanzetten die het vermelden waard zijn.

In dit verband kan bijvoorbeeld worden gewezen op een bijdrage van De Leeuwe, die op basis van een Marxistische interpretatie van de werkelijkheid tot de slotsom komt dat de milieuproblematiek een uitvloeisel is van de interne tegenspraken binnen het kapitalistische systeem.¹⁰

Dan is er verder een onderzoek van Buiting e.a., getiteld 'Milieu en maatschappij', waarin wordt geconstateerd dat de milieuproblematiek kan worden gezien als het logisch en dwingend gevolg van een economische groei die gericht is op de toename van de productie. Binnen deze constellatie worden slechts de excessen d.m.v. technologische oplossingen (zuiveringsinstallaties e.d.) weggenomen, die bovendien erg conjunctureel gevoelig zijn, d.w.z. in perioden van hausse zijn de mogelijkheden tot marginale oplossing van de excessen relatief aanwezig en in perioden van baisse zijn ze relatief afwezig.¹¹

Zelf hebben wij in enkele studies, zoals 'Humane ecologie' en 'Bereid tot milieubeleid?' een structurele analyse verricht van de oorzaken van de milieuproblematiek, waarbij simpel gesteld de conclusie kon worden getrokken dat de milieu-onhygiëne het resultaat is van een historische verwantschap van variabelen, zoals bevolkingsgroei, urbanisatie, industrialisatie, motorisering, welvaartsverhoging, ontwikkelingen in de materieel-economische orde en in het normen- en waardenpatroon van de samenleving. Deze variabelen hebben in combinatie een problematische situatie opgeroepen en een beleidsmatige aanpak is slechts mogelijk door een doelgericht en geïntegreerd programma gericht op het totale oorzakencomplex, aldus de centrale gedachte die in deze studies zit opgesloten.¹²

In overeenstemming met het denkbeeld dat de milieuproblematiek niet tot één enkele oorzaak terug te voeren is, wordt op het ogenblik door de T.H. in Delft, begeleid door een TNO-commissie, gewerkt aan een analyse van het oorzakencomplex van de milieuproblematiek vanuit de systeemdynamica. Het wiskundig model is opgebouwd uit drie subsystemen: (a) het materiële, (b) het economische en (c) het sociologische subsysteem. Het model zal worden toegepast op de West-Europese situatie. Welke de resultaten zijn laat zich nu nog niet voorspellen, de studie verkeert pas in het beginstadium.

In verband met de gehanteerde methoden en technieken bij de genoemde onderzoeken, kan zeer in het kort worden opgemerkt, dat de studies die de oorzaken primair zoeken op het vlak van de individuele houdingen en gedragingen vooral terugvallen op het survey. De onderzoeken gericht op het bloot leggen van de maatschappelijke oorzaken zijn meer van historisch-structurele, kritisch-normatieve en systeemtheoretische aard. Zij kennen aan informatie uit interviews en dergelijke geen centrale betekenis toe, maar verwachten dat een meer fundamenteel inzicht vooral kan worden verkregen door het kritisch en systematisch bloot leggen van de grote lijnen die in het historisch gebeuren te onderkennen zijn. Deze methodologische basisdiscussie is overigens een uitermate belangrijk vraagstuk bij het opzetten van elk onderzoek en zeker bij het ontwerpen van een onderzoeksprogramma.

Bestaande ongunstige randvoorwaarden

Uit hetgeen tot dusverre is gezegd, kan men afleiden dat de resultaten van het in Nederland verricht sociaal-wetenschappelijk-oorzakenonderzoek nog geenszins als erg indrukwekkend kunnen worden bestempeld. Met name wanneer men meer gespecificeerde inzichten verlangt, in de zin van welke factoren bepalen nu in welke omstandigheden, welke soort en mate van milieu-onhygiëne dan kunnen wij slechts in algemene termen antwoord geven.

De oorzaken van deze gebrekkige kennis kan men zoeken bij de geringe verbeeldingskracht of intelligentie van sociale wetenschappers, maar meer realistisch bij andere factoren, waarvan er hier twee worden genoemd:

- 1 de ongekend grote complexiteit die eigen is aan sociaal-wetenschappelijk-oorzaken-onderzoek en
- 2 de uiterst gebrekkige financiële, organisatorische, personele en materiële middelen die dit type onderzoek ter beschikking staan.

Sociaal-wetenschappelijk onderzoek is uitermate moeilijk, omdat men in de sociale wetenschappen te maken heeft met het feit dat in de praktijk zeer veel moeilijk te kwantificeren factoren, die bovendien moeilijk te isoleren zijn, in combinatie en onder moeilijk te controleren omstandigheden, de oorzaak vormen van een verschijnsel. Zulke complexe condities zijn, algemeen gesproken, erg ongunstig voor een snelle accumulatie van systematische kennis. Los van dit probleem dat eigen aan de bestudeerde materie is, lijkt het ook zinvol om te wijzen op de gebrekkige omstandigheden waaronder milieuonderzoek in de sociale wetenschappen moet worden verricht. In grote lijnen is de situatie zo dat er geen leerstoelen op dit vlak in de sociale wetenschappen zijn, dat de onderzoekers die zich met deze problematiek bezig houden voor een groot deel buiten hun officiële taak om tijd moeten vrij maken voor dit in deze sector nog nauwelijks ingeburgerd onderzoek, dat zij moeten werken met uiterst gebrekkige middelen, dat er slechts zeer summiere uitwisseling van onderzoeksprogramma's en -bevindingen plaats vindt, dat er geen enkele coördinatie of stuwning van dit type onderzoek plaats vindt, enzovoort. Al met al ben ik dan ook de mening toegedaan dat de beperkte resultaten eerder het gevolg zijn van de zeer slechte omstandigheden waarbinnen het onderzoek moet worden gedaan, dan van de onkunde of desinteresse van de onderzoekers in kwestie.

Raamwerk voor een sociaal-wetenschappelijk onderzoeksprogramma inzake sociale oorzaken milieu-onhygiëne

Gegeven de uiterst onbevredigende situatie ten aanzien van het onderzoek naar de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne, lijkt het gewenst om te komen

tot een aanzienlijke vergroting van de onderzoeksactiviteit op dit vlak. Het zal daarbij van belang zijn om dit onderzoek te enten op een welomschreven raamwerk dat een groot deel van de mogelijke oorzaken kan omvatten.

In het verleden heeft Hofstee al wat aanzetten voor zo'n raamwerk gegeven, door in zijn publicatie 'Milieubedrijf en milieubeheersing als maatschappelijke verschijnselen' een kader te scheppen dat als basis voor het opzetten van een programma voor milieu-onderzoek kan fungeren.¹³ Ook wordt momenteel door de Werkgemeenschap sociaal-wetenschappelijk milieu-onderzoek van het SISWO gewerkt aan zo'n raamwerk voor onderzoek. Bovendien werkt de Lasom, zoals eerder vermeld, aan een meer omvattend raamwerk voor het opbouwen van een nationaal onderzoeksprogramma op het gebied van de milieu-hygiëne. Wij zouden hier enkele globale richtlijnen voor zo'n raamwerk voor het onderzoek naar de sociale oorzaken van milieu-onhygiëne willen geven. Wij noemen vier centrale thema's:

(1) Onderzoek naar de mate waarin en de wijze waarop individueel gedrag als oorzaak aangemerkt kan worden van milieu-onhygiëne. Het gaat hier om de invloed van variabelen als normen, waarden, opvattingen, kennis, motivatie, beleving, socialisatie, offerbereidheid, actiebereidheid, gedragoriëntatie en feitelijk gedrag inzake het milieu.

(2) Onderzoek naar de wijzen van beïnvloeding, alsmede de effectiviteit van de beïnvloeding van de milieu-attituden en milieu-gedragingen. Hierbij gaat het om variabelen zoals voorlichting, educatie, inspraak, samenspraak, media-keuze, medium-mix, receptiviteit, geloofwaardigheid, etcetera.

(3) Onderzoek naar de aard van de samenhang tussen de sociaal-economische ordening van de maatschappij en de milieu-onhygiëne. Hierbij gaat het om zaken als de relatie tussen milieu-onhygiëne en economische groei, winstprincipes, investeringen, besluitvorming, industrialisatie, reclame, productie, etcetera.

(4) Onderzoek naar de wijze van beïnvloeding, alsmede de effectiviteit van de beïnvloeding door (milieu-)actiegroepen van de menselijke houdingen, gedragingen en de sociaal-economische ordening van de maatschappij. Hierbij staat de vraag centraal in hoeverre burgerinitiatieven als positieve correctiemechanismen op de traditionele besluitvormingsstructuren inzake het milieu kunnen worden gezien.

Uiteraard zijn deze centrale onderwerpen onvoldoende gespecificeerd om als basis voor concrete onderzoeken te fungeren. Nadere detaillering en vertaling in onderzoekstermen (d.w.z. probleemstelling en hypothesen) zal dan ook noodzakelijk zijn.

Betere randvoorwaarden voor de toekomst

Uit hetgeen tot dusverre is gezegd zal duidelijk zijn, dat het verrichten van sociaal onderzoek naar de oorzaken van milieu-onhygiëne onder de huidige omstandigheden niet of nauwelijks mogelijk is. Er zullen voor zulk onderzoek veel betere randvoorwaarden moeten worden geschapen. Als zodanig kunnen worden genoemd:

(1) Een op een duidelijk raamwerk steunend onderzoeksprogramma. Zo'n raamwerk moet de grote lijnen aangeven langs welke het onderzoek moet lopen en op welke thema's het gericht dient te zijn. Een dergelijk programma is wenselijk om enerzijds systematiek te waarborgen en doublures te voorkomen en anderzijds om continuïteit in de tijd te waarborgen. Dit onderzoeksraamwerk mag evenwel niet te star en dogmatisch zijn, omdat het anders inflexibel wordt en aan nieuwe ontwikkelingen mogelijk voorbij zou kunnen gaan.

(2) Het aanzienlijk uitbreiden van het personeelsbestand op dit onderzoeksvlak. Men kan hierbij denken aan personeel op wetenschappelijk en middelbaar niveau. Er zullen ordinariaten en lectoraten met daarbij behorende vakgroepen in het leven moeten worden geroepen die speciale aandacht schenken aan de sociaal-wetenschappelijke facetten van de milieu-vraagstukken. Een deel van de werkzaamheden kan door middelbare krachten worden verricht, mits deze van te voren speciale cursussen in dataverzameling en data-verwerking hebben gehad.

(3) Aan de universiteiten en hogescholen zal een uitbouw nodig zijn van de sociaal-wetenschappelijke opleiding in de milieu-vraagstukken. Dit moet gebeuren in de sociale, natuurwetenschappelijke en interfaculteiten. Dit onderwijs zal sterk probleemgeoriënteerd en interdisciplinair moeten zijn.

(4) Er zal veel meer geld beschikbaar moeten komen voor het doen van sociaal-wetenschappelijk milieu-onderzoek. De bestaande fondsen alsmede de toegankelijkheid tot deze fondsen blijken erg ongunstig te zijn om te komen tot aanvragen en honoreringen van aanvragen voor onderzoek van de zijde van sociale wetenschappers. Het lijkt gewenst dat sociale wetenschappers op die posten komen waar de beslissingen in deze zaken worden genomen. Onvoldoende vertegenwoordiging in deze colleges is belemmerend voor het honoreren van sociaal-wetenschappelijke onderzoeksvoorstellen.

Noten

- 1 Bewerkte tekst van een inleiding gehouden tijdens het Nationaal Symposium Milieuhygiëne te Wageningen van 24-26 mei 1976.
- 2 Alle inleidingen zijn gebundeld en uitgegeven door het Centrum voor Landbouwpublikaties en Landbouwdocumentatie te Wageningen, onder de titel: *Proceedings van het nationaal symposium milieu-hygiëne*, Wageningen, 1976.

- 3 Titels van de andere inleidingen: L. A. Clarenburg, Rechtstreeks door milieu-onhygiëne teweeggebrachte sociaal-psychologische en maatschappelijke gevolgen; C. J. B. Boender, Acute milieu-verandering in Vlaardingen: een sociologische analyse van collectieve stress- en vergiftigingsverschijnselen tijdens een stank-golf; W. F. Heinemeijer, Grootstedelijk milieu en migratie; G. F. A. de Jong en P. G. Merman, Facetten van de relatie mens-onderneming-omgeving.
- 4 TNO, *Milieu-onderzoek in Nederland, 1975*, 's-Gravenhage, 1975.
- 5 N. J. M. Nelissen en L. J. M. Schreurs, *Het meten van milieubesef*, Maastricht, 1975; zie verder: N. J. M. Nelissen, *Discussienota Europees milieubesef*, Maastricht, 1971.
- 6 Openbaar Lichaam Rijnmond, *Geïntegreerd milieuonderzoek*, Rotterdam, 1974.
- 7 C.R.M., *Milieubesef*; een enquête naar de betrokkenheid van de Nederlandse bevolking met de problematiek voortvloeiend uit de aantasting van het natuurlijk leefmilieu, Den Haag, 1970.
- 8 Nederlandse Stichting voor Gezondheidsvoorlichting en -Opvoeding, *Project-verslag milieuhygiëne*, Utrecht, 1975.
- 9 N. J. M. Nelissen, *Gemeenten en milieubesef*, Maastricht, 1972.
- 10 Bijdrage van De Leeuwe bij de Woudschotendagen 1972.
- 11 M. H. J. Buiting, *Milieu en maatschappij*, Rotterdam, 1975.
- 12 N. J. M. Nelissen, De milieuproblematiek vanuit sociologisch perspectief, in: *Het milieu van onze samenleving*, Bussum, 1970; N. J. M. Nelissen, *Grondbeginselen van de sociale ecologie*, Utrecht, 1972; N. J. M. Nelissen, Ecologie en ecosystemen, in: *Intermediair*, 1971; N. J. M. Nelissen, *Environmental problems and participation*, Morges, 1972; N. J. M. Nelissen, Humane ecologie, in: *Mens en ecologie*, Alphen aan den Rijn, 1973; N. J. M. Nelissen en L. J. M. Schreurs, *Bereid tot milieubeleid*, Maastricht 1975; N. J. M. Nelissen, Humane ecologie; een heidsworst of allegaartje? in: *Stedebouw en Volkshuisvesting*, 1976, p. 27-35.
- 13 E. W. Hofstee, *Milieubederf en milieubeheersing als maatschappelijke verschijnselen*, Amsterdam, 1972.